CORPUS

SCRIPTORUM ECCLESIAE HUNGARICORUM.

RÉGI MAGYAR EGYHÁZI IRÓK.

I.

H 45:-I

CORPUS SCRIPTORUM ECCLESIAE HUNGARICORUM.

RÉGI MAGYAR EGYHÁZI IRÓK.

I.

VERESMARTI MIHÁLY MUNKÁI.

I. KÖTET.

KIADJA

IPOLYI ARNOLD.

BUDAPEST,

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TULAJDONA.

MDCCCLXXV.

8419 Rt (ol)
PC
3664

VERESMARTI MIHÁLY

MEGTÉRÉSE HISTORIÁJA.

BEVEZETÉSÜL

VERESMARTI MIHÁLY

XVII. SZÁZADI MAGYAR IRÓ

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

KORRAJZ A HITUJITÁS IDEJÉBŐL.

IRTA

IPOLYI ARNOLD.

Csorba Győző Könyvtár
B0000115378

BUDAPEST.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TULAJDONA.

MDCCCLXXV.

Csorba Győző Könyvtár
Pécs
H
H4413

Budapest, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Régi magyar egyházi iróinknak általam tervezett kiadását [1]) ezen első kötettel megindítván, azok sorát méltán megkezdheti Veresmarti Mihálynak itt közzé tett Megtérése Históriája.

Ezen kiadatlan emlék eddig alig egykét történetbúvár által ismerve, maig kéziratban rejlett. Az ujdonság érdekével kinálkozik tehát egyaránt, és valóban dús új adatokat hoz elő; valamint e mellett

---

[1]) Eziránt a Szent-István-Társulat 1872. mart. 14. tartott közgyűlésén elnöki jelentésemben a következő tervezetet terjesztettem elő, melynek létesítését ezen kiadással megkezdettem.

»Ránk nézve nem lehet egyhamar méltóbb s minket megilletőbb feladat, mint egy: Corpus Scriptorum Ecclesiae Hungaricae megindítása, mint régibb magyar egyházíróink munkái gyüjteményének kiadása.

Ez azon feladat, mely egyenesen ránk vár. A czím nagy, nehéz, súlyos és terjedelmes munkát látszik igényelni.

Aki régi magyar egyházíróink munkáival csak futólag, is valaha foglalkozott, az észrevehette, mily nagy theologiai hittudományi, hazai irodalom-, kor- és nyelvtörténeti kincs rejlik ezekben.

Vagy hogy inkább talán, jobban mondva, rejlenek teljesen ezek magok is, mik annyi dicsőséggel képesek volnának

magyar egyházi irodalmunk azon legnevezetesebb, legélénkebb és legfényesebb korszakából való, midőn a XVI. és XVII-dik századi nagy vallásküzdelmek majdnem az egész állami- és népéletet, az iskolát és tudományt, az irodalmat és közművelődést teljesen igénybe vették.

S e tekintetben ezen életirati részlet egyszersmind e kor legélénkebb életének s érzetének, a val-

---

körülsugározni egyházunknak napjainkban halványuló fényét s megerősíteni ingadozó hitünket, ha őket ujra felélesztheténk.

De ki ismeri s ismerheti már őket, ritka s enyészőfélben levő kiadásaikat; e rejtett kincsbányát, mely már csak ritka nagy könyvtáraink polczain senyved és lappang, s ott is nehezen szedhető össze valahol teljesebben csak főbb műveiben is. Maholnap pedig e művek mindinkább ismeretlenebbekké lesznek. S a legtöbbnek már csak az irodalomtörténetből fogjuk majdan tudni hírét és nevét.

Ugyhiszem azért, hogy ezek felélesztése, méltán egyik legmagasb, legnemesb feladataink közé tartoznék.

És nehogy ez indítványom csak hangzatos, de üres szólamként elenyészszék, nehogy e terv talán még egyhamar kivihetlennek látszassék, méltóztassanak megengedni, hogy erőnkhöz mért kivitele módozatait is azonnal előterjeszthessem.

A mi mindenelőtt a vállalat körét illeti: én részemről ugyan szívesen akár ott kezdeném, hol a magyar egyház kezdődik; és pedig ha nem sz. István, sz. László stb. királyaink azon törvényeivel, melyek egyiránt állami s egyház-zsinati rendeletek, úgy bizonyára legalább sz. Gellértnek jobb s újabb kiadást mindenesetre igénylő igen hibásan kijött s már ritka Acta és Scripta-féle élete s munkáival; a magyar szentek legendáival, a magyar legendáriusok- és passionalékkal, bibliafordítási szövegekkel, le egész a Michael de Hungaria és Temesvári Pelbart-féle egyházi beszéd-gyüjteményekig.

lási életnek s érzetnek, küzdelemnek és versengésnek története.

Hányszor halljuk történelmünkben a XVI. és XVII-dik századi ezen nagy vallási forradamat, a küzdelmet és vitát, mely nemzetünk történetének is egyik vál- és sarkpontját képezi, főbb vonásaiban körvonalozva, általános leirásokban elmondatni. Századokon át találkozunk menete és eredményei főbb pontjainak

---

Miután azonban az ily vállalatban a kivihetőség miatt mindenekelőtt a legjózanabb oeconomiát és gazdálkodó berendezést vélem szem előtt tartandónak; miután másrészt felsoroltam régiségeink részben általánosabb középkori irodalmi jelentékenységöknél fogva tágabb körhöz tartoznak, s nagy terjedelmöknél fogva megbirhatlan anyaggal árasztanának el egyelőre: azért azt vélném, hogy eleve ezen gyüjteményt legalkalmasabban ott kezdhetnők meg a XVI-iki és XVII-ik századi egyházíróinkkal, midőn ezek magyar nyelven kezdik hittudományi munkáikat közzétenni, és nyelvünkre is, irodalmunkra is e tekintetben ismeretes korszakias hatást, hogy csak egymagát Pázmányt említsem, gyakorolnak.

Igy vélném például, hogy csupán a főbbeket nevezzem, kezdenők meg: Telegdi, Monoszlói, Pázmány, Káldi, Veresmarti, Balásfíi, Eszterházi, Ilyés András és István stb. híres munkáival e becses sorozatot; melyek mindamellett, hogy részben még hittudományi, egyház-szónoklati, apologetai s polemiai becsöket is maig fentartották, már mind ritkábbak és keresetebbekké lesznek. Egy ily kötet czekből évenkint kiadva, természetesen a mai kritikai apparatussal, felvilágosító bevezetéssel, kimerítő életiratokkal és korrajzokkal, vagy csak aszükséges jegyzetekkel sajtó alá készítve, kétségtelenül nemcsak üdvös, szép és dicsőséges, de oly hasznos, sőt korszerü vállalat is lehetne most, — midőn már a protestansok is Monumenta Protestantium Hungariae, és az unitáriusok régibb- vallási íróik munkái kiadásával e térre léptek, — mely nemcsak kivánatos, de egyszersmind társulatunk által

jelölésével. De ezen általánosságban, az események elmosódott halvány körvonalai mögött, magát a sajátlagi küzdelmet, az élénk személyes vitát alig vehetjük ki. Csak az eredményt s nem az eseményt látjuk, melyet ezen tusák és viták a köznapi élet változatos jelenetei közt a szellemekben s elmékben, a lelkekben és szivekben előidéztek.

Az itt kiadott irat: Veresmarti Megtérése Históriája ezen tusák és viták legélénkebb jeleneteinek kellő közepébe helyez; s ezzel egyszersmind akkori hazai, vallási és nemzeti irodalomtörténetünk szinvonalára emel. Szemeink előtt látjuk a küzdelmet lefolyni, halljuk a vitákat hangzani, oly élénken s megragadón, mikép ezt hasonlón csak ritkán találjuk más emlékeinkben, ily hűséggel és bőséggel pedig irodalmunkban párját épen nem ismerjük eddig.

A legrejtettebb benső indokoktól kezdve, egész a legapróbb külső körülményig előttünk látjuk fejlődni a leirt eseményeket; s a változó életteljes jelenteket a legnagyobb részletességgel és hűséggel elmondva, a párbeszédeket szórúl-szóra feljegyezve

---

igy kivihető is, sőt ha jól fogjuk a dolgot, annak magasb szellemi haszon mellett még, anyagi keresletet is nyújthat.

De ha mindjárt áldozattal járna is egy ily évenkinti kötet kiadása, ugy azt nem szabad sajnálni. Egy perczig sem kételkedem, hogy ugy, valamint magam lelkesedem az ügyért, készek lesznek s találkozni fognak számosan köztünk, kik azt költséggel istápolni fogjuk, ha erre szüksége leend.

Leszünk, kik erre szivesen vállalkozunk. Mások talán még kiadatlan kéziratokkal vagy a kiadottak correctebb eredetijével is fognak szolgálhatni. Mint magam is mindjárt Veresmarti Mihály kézirati codexe kiadását erre püspökségem könyvtárából szivesen felajánlom.«

találjuk benne. Mély tekintetet vethetünk a szellemek s elmék forrongásába, s az akkori történet-események mellett a személyes visszonyokba, az egyházi és vallási, az irodalmi s iskolai, a házi és magánéletbe, a szokásokba s erkölcsökbe. Mindannyi vonása erős világot vet a kornak egész képe felismerésére, s ezzel egyiránt érdekes és tanulságos annak történetére, valamint a tudományos vizsgálóra, s az akkori élet és kor festőjére.

De e mellett ezen emlék egyszersmind a vallási viták azon nevezetes korából és azon hitvitairatok sorából való, midőn a katholika egyház a hitujítási viták által az irodalmi küzdtérre is kihíva, erre amint kilépett, úgy ezen irataival is nemcsak a győzelmet kivívta, főlényét újra megerősítette, hanem velök, a magyar hittani irodalommal, egyszersmind a magyar szónoklati s irodalmi nyelvet megállapította. Mert meg kell itt mindenekelőtt emlékeznünk arról, mit a magyar irodalomtörténet tanít, hogy e kornak ádáz küzdelmei közt derült fel sajátlag szebb hajnala a magyar irodalomnak, mely ma nemzetünk egyik legnemesebb büszkeségét és kincsét képezi; és hogy akkor ezen viták szerezték meg nyelvünknek azon erőt és hajlékonyságot, melylyel most szónoklata magasan hangzik.

Ezen irat szerzője, Veresmarti Mihály ugyanis azon nevezetes magyar hittani iskola egyik kiváló férfia volt, melylyel Pázmány Péter lángszelleme, valamint vallása igazait kiküzdötte, úgy a magyar hittant, irodalmat és szónoklatot, a magyar nyelvnek prózáját és ékesszólását is egyszersmind fényesen megalkotta.

Mert midőn e vita megindúlt, ámbár az ország

népségének nagy többsége, még mindig a kathol. egyházhoz tartozhatott, mint Szalay László is történetében vélekedik, — de a magasabb osztályok, a főurak, és középrendüek nagyobb része, a tehetősebbek és a műveltebbek, a városi polgári elem, a közvélemény és az iskola, a tudomány és irodalom — majdnem egészen a hitujítás mellé állott. Ezen hitvita kezdetétől fogva azonban e közvélemény mindinkább megingatva állásában, mire az bevégződött, a hatalom s a művelt nagy többség már ismét a katholika vallás felé fordulva ennek részére állott.

Midőn Pázmány Péter ugyanis ez időtájt, melyről iratunk szól, mint vallásának buzgó apostola, hazánkban fellépett, mély belátásával azonnal felismerte ő is a harcztért, hogy nagyobb sikert rajta csak azon eszközök felhasználásával arathat, melyekkel az ellenfél a hitujítás terjesztésében munkálkodott.

A szónoklat és irodalom, a hitvita és iskola ezen terére lépve társaival és követőivel azonnal nagy sikert vívott ki. Az új vallásfelekezetek hirdetői szakítván az egyházi hagyománynyal, és nem hivatkozhatván többé egyszerün az apostoli folytonosságra, melytől tettleg elszakadtak, s az egyház isteni tekintélyére és küldetésére, mely minden vallásismeretnek sajátlagi biztos alapját képezhette, — kénytelenek voltak e tekintélynek és küldetésnek, a hagyományos törvényszerüségnek hiányát az emberi ész és tehetség más eszközeivel pótolni. Erre legczélszerűbbnek mutatkozott az eddigi egyes magasabb hittani tételeknek kétségbevonásával s elvetésével, az egész hitrendszer megingatása, erre a régibb vallástanok és

cselekvények szabad birálata és kifogásolása, gyanusítása és vádolása, s az újabb, mindenben egyszerüsítésre és észszerüsítésre törekvő tannak a hitvitázó szónoklati és irodalmi iskola és sajtó általi terjesztése.

A hitujítás ezen eszközök és azokat kisérő más kedvező körülmények által amint a külföldön, ugy hazánkban is nagy lendületet vett. A külföldről importált új eszméknek, melyek a culturai és haladási aspiratiókkal és eszemékkel szövetkeztek volt, az akkori hazai országos zavarok és pártszakadások, az idegen uralom s elnyomás, fejetlenség s erőszak még inkább kedvezett, s a rendesnél is sebesebb előmenetet biztosított.

Mire a kath. egyház ennek ellenében az államhatalom szilárdulásával ujonnan rendezkedni kezd, s állása visszafoglalására vagy veszélyeztetett helyzete megvédésére hatalmi lépéseket tesz, erős tusára kellett az ellenféllel kelnie. Mert az ellenfél is hasonlón többször a hatalommal kezében küzdhetett meg vele, miután már az ország dynastáinak és hatóságainak, a városi polgárságnak s a nép nagy részének pártfogolását és rokonszenvét birta; a Bocskai- és Bethlen-féle nemzeti felkelésekben pedig a fejedelmek és hadak védelme alatt és győzelmével uralkodott.

A küzdelem tehát a hatalom s erőszak terén sokáig egyenlő fegyverekkel s egyenlő sikerrel és szerencsével folyt mind a két nagy vallás párt részéről. Majd az egyik, majd a másik fél volt előnyben, amint majd az egyik, majd a másik párt vezérférfiai birtak túlsúlylyal.

Érdekesebb s a benső kedélyekre és meggyő-

ződésre mélyebben ható volt a küzdelem a szellemi téren, az irodalom s az iskola terén. S itt a túlsúly s a győzelem mig eleinte a hitujítás részén állott, majd nem sokára a katkolikus fél részére ütött ki, amint ez az eléje dobott keztyüt e téren felvette.

A hitujitási párt a külföld példájára már régen, úgyszolván, kezdet óta szervezkedett e téren. Sürün iskoláztatta hiveit a külföldön. Százakra számíthatók voltak, kik a leghiresebb protestans külföldi tanodákra e czélból járattak. S itthon is a legnagyobb gonddal fordúltak iskoláik felállítása felé, melyek főfeladata az új hit és hitvita tanítása volt. Épen oly jól iskolázott irodalmi férfiakkal lépett nem csak a tanítás, hanem a tudományos és népszerű irodalom terére is. Sürün követték egymást nemzeti nyelven szerzett és kiadott vallásirataik. A nemzeti irodalom ezen kora szerencsés megragadása és felhasználása által uralkodott az értelmesebbek és emelkedettebb szellemek, a nemesebb és műveltebb kedélyek felett. Erős meggyőződést s hitbuzgalmat alkotott, s e mellett még a vallásszabadságnak s általában az egyéni szabadságnak hatalmas érzetét s erejét felkelté s lelkesité.

Az ellenfél azonban majd e térre is követte. Az egyháznak régi gyakorlata volt, hogy a tévtanok ellen irataival is fellépve, tanítását ezzel is mindenkor kimutatni és megvédeni igyekezett. Mult századai legnagyobb egyházíróinak, egyházatyáinak és tanítóinak nagy és remek munkái ily alkalommal keletkeztek, midőn ezekkel föllépve, az egyház igaz tanát, az eretnekek és szakadárok ellen kimutatni és meghatározni igyekeztek.

Most is felléptek, lassabban talán és későbben, mint máskor, és nálunk még lassabban mint másutt. Csak a XVI. század másik fele után lép fel gyengén s tartózkodva egy két író, mint Oláh és Draskovics, és csupán a század vége felé már mindinkább követve egymást még nehány, mint: Telegdi és Monoszlói, Verancsics Faustus és Illicinus, Pécsi Lukács, s úgy látszik, még ekkor Forgách is. Mindössze is azonban alig nehány, maig csak mintegy 12—15 ismeretes munkával, vegyes latin és magyar iratokkal, mindannyi gyengébb s kevesbbé beható kezdeményzéssel foglalva tért. Míg ellenben a hitujítók már tömegesen, ama nehány ellenében mintegy harminczan lépnek fel, s még ennél is jóval számosabb irataikkal árasztották el az egész országot.

Ekkor lép fel Pázmány Péter az új század kezdetén, hatalmas tehetségével s erős meggyőződésével, határozott öntudattal s kitüzött irányú munkásságával, melyet nem kisebb lelkesedés, mint bő és nagy tudomány, kiváló irodalmi és szónoki erő istápolt. Körüle egy egész s általa vezetett iskola csoportosult. Vele beállott a fordulat, melyet mindenfelé nagy hatásának sikere s eredménye jelzett.

A két országos nagy valláspárt két főembere, egyházi tekintélye s egyszersmind annak első írója és szónoka: Pázmány Péter és Alvinczi Péter közt, s azoknak főiratai: Az igazságra vezérlő Kalauz (Pázmány nagy munkája) és az Itinerarium (Alvinczi gyenge irata) közt volt a választás. És a kettő között nem volt nehéz választani. Pázmány Kalauzának, ezen bámulatos műnek, mint Toldy a Magyar Irodalom történetében jellemzi, melynek, úgymond, vér-

nélküli diadala sikeresebb volt a harmincz éves háborúnál, és mely hetven éven át eredménytelenül fárasztotta a legjobb protestans elmék tekintetre méltó tudományát,« — sikerült e tért azonnal meghódítani, s a rajta küzdő legjobb erőket, a Veresmartiakat épen úgy, mint a Drugetheket és Forgáchokat, az Eszterházyakat és Batthyányiakat az általa védett ügynek megnyerni.

Ezzel nem többé csupán vallásháborúk s üldözések, nemcsak templomfoglalások és papüzések jelzik, mint addig, mindkét részről a vallási vitát; hanem elkezdődik egyszerre azon nagy nemzeti hittudományi és irodalmi, szónoklati és nyelvművelődési korszak, melyet Pázmány ezen a téren munkáival s iskolájával megalapított; és ezzel egyszersmind hazánkban a katholika egyházat ujra azon magas művelődési befolyásában és hatásában érvényesíté, melylyel ez kezdete óta az elméket és sziveket meghatva, az emberiséget magasztos tanainak s vallás-erkölcsi életének meghódította, valamint nemzetünket itteni léte s uralkodása hajnalán egykor a polgárosodásnak és művelődésnek megnyerte volt.

S amint Pázmány ezen hatása által az ország legfőbb tekintélyeit és legnagyobb elméit, valamint legvallásosabb kedélyeit és hívőit vallásának s egyházának megnyerte; úgy sorakoznak szelleme körében a munkatársak, irodalmi és szonoklati iskolájának hivei és tanítványai. Az ismeretesebbek Balásffi és Veresmarti, Káldi és Eszterházy épen úgy tőle veszik fényüket, mint a kevésbbé ismertek, le egész Lépesig vagy fel Hajnal Mátyásig; — mint a kiknek iratai, reméljük, ezen régi egyház íróink kiadásai foly-

tán ujonan napfényre hozva, teljes világot deríthetnek még ezen irodalmi iskolánkra is, melyet eddig csak egyes jelenségeiben ismertünk.

Nem jellemzem ezt azért itt tüzetesebben ; ennek az illetők további kiadásánál lehet majd helye. Csak ezen iskola legszorosabb körét, azon triast emelem itt ki, mely Pázmány befolyásának legsajátosabb hatása alatt keletkezett s állott. S ez Balásffi, Káldi, és Veresmarti volt. Mig Balásffi ezek közt mint a legszélsőbb, erőszakos, heves és szenvedélyes természeténél fogva is, leginkább a tekintetnélküli támadásban tünt ki, felbuzgó ereje és mindig kész tudománya és dialektikája által; addig Káldi inkább tanszerü, nyugodt munkálkodásával segédkezett, melyet, mint a biblia forditója és egyházszónoklatok szerzője, magasb tárgyilagos előadásával tanusitott. Veresmarti a kettő között, mintegy a középen áll. Kevesbbé heves és kevesbbé személyeskedő még hitvitáiban is, mint Balásffi, de kevésbbé is tanszerü és tárgyilagos, mint Káldi. Egyszerűbb tudományos készletével s irályával, de erősebb vallásos buzgóságával és előbbi felekezete vallásábani kételyeivel mintegy hivatva volt a szerepre, melyben előbbi személyes állásánál és helyzeténél fogva is, leginkább hathatott az ellentáborra, melyből az ott uralkodó valláskételyek miatt kivált. Irataival e téren bátor úttörő volt, midőn aláásva velök az ottani helyzetet, előre ment, annyi jelentékeny s tömeges áttérések által követve.

De ez Veresmartinak csupán a pázmányi hitvitás irodalmi iskolában helye és állása. Irodalmi munkálkodásának, melylyel Pázmányt minden téren, még másod-

rendű segédkezésével is kiegészité és istápolta, teljes jellemzése ezzel nem meritbető ki. Két főirata: Megtérésének itt először közlött Historiája, és a bátaikhoz irt Intő és Tanitó-levél czimü könyve, minden tekintetben ritka dus kútforrása az akkori hazai vallási, egyházi s irodalmi állapotok ismeretének. Mert ha iratai nem is állanak az akkori hittudomány teljes szinvonalán, miután a szerzőnek czélja inkább a népies előadás, népszerü tanitás, a köznapi vallásviia volt; ezen irányban mégis minden tekintetben megütik a mértéket, s a legjobb e nemü irodalmi termékeink közé tartoznak.

E mellett pedig, mint mondók, mély tekintetet engednek vetni akkori egyházi és vallási, irodalmi és iskolai, társadalmi és müveltségi életünkbe. Egy csomó eddig ismeretlen vagy csak kevésbbé ismert adatot és tényt hoznak elő, melyekkel a szereplő egyéniségeket s akkori eseményeket megvilágítják. De Veresmarti ezen iratának legnagyoba becsét még is azon ritka, sőt páratlan közvetlenség képezi, melylyel az eseményeket általa előadva vesszük. Az akkori hazai s egyházi közállapotoknak, a közérzületnek, a müveltségnek, irodalmi és hittani képzetségnek szinvonalán álló személyeket léptetve fel, amint azokat előttünk beszélteti, cselekvésöket leirja s indokolja, ebben oly meglepő eleven, hű és kimeritő képét adja a kornak, mint ezt másutt csak ritkán találjuk még ezenkori egyes emlék- s önéletiratainkban is.

Afőbb személyek párbeszédeiben, levelezéseiben, a zsinati tárgyalások és viták előadásában, mintegy drámailag látjuk és halljuk az eseményeket előttünk fejlődni. Ezen párbeszédek, levelek, tárgyalások nem-

csak meleg közvetlenséggel, hanem teljes hűséggel is szólának hozzánk. Nemcsak saját s ellenfelei leveleit és válaszait szóról szóra közli egész terjedelmökben, nemcsak maga ismételve emliti és bizonyitja, hogy a párbeszédeket, társalgásait, a zsinati vitákat és tárgyalásokat hiven feljegyezte; hanem ellenfelei is ezt folytonosan szemére vetik. Nem akarnak vele szóbaállani, vitatkozni, tárgyalni, mert, mint mondják, mindent azonnal megir, feljegyez, őket szavon fogja, iratait másokkal, még az ellenféllel is közli; s ennek, mint halljuk, többnyire csak kevés, lényegetlen kifogása s javitani valója van feljegyzései egyes kifejezésein. Mit Veresmarti azzal viszonoz, hogy épen az igazság kedveért jegyzi fel és közli velök iratait, azért adja megolvasásul, küldi megbirálásul, hogy vajjon megegyeznek-e a mondottak az igazsággal. Ezek közt hiven felhozza az ellene szórt szitkokat, gyanusitásokat, megszégyenitését, a neki tett szemrehányásokat, a pirongásokat, mint maga nevezi ezeket, melyek gyakran épen nem szolgáltak előnyére. És habár ezeket ritkán hagyta czáfolatlanul, még is az ő visszatorlásai erőre nézve nem egyszer az ellen támadásai mögött maradtak. Mit bizonyára nem lett volna érdekében közleni, ha ebben is nem törekszik vala a hűségre.

A munka máskép, hittani tudományos és irodalmi tekintetből kevés ujat nyujthat, miután, mint mondók, csak az akkori népszerűbb hitvitázó irodalom s iskola terén áll. De e tekintetben azután teljesen megüti a mértéket, ha az akkori modor és forma rögösségét és nehézségeit kiveszszük. Veresmarti is tárgyára nézve ebben azon kor legnevezetesebb con-

H4413 Csorba Győző Pécs H

troversista és polemiai iróinak, Bellarminnak és kiválón ennek magyarázói Gretsernek, és nálunk Pázmánynak, Lessiusnak és Beccanusnak nyomán halad. E tekintetben illető helyen igyekeztem élete folytán ezen iskola s iróinak, Bellarminnak és iskolájának hatását, valamint Veresmartira befolyását jellemezni De mind ebben nyilván szerzőnknek nemannyira a tudományos és iskolai irodalmi szereplés, mint inkább a hitéletre való hatás lévén határozott és kifejezett czélja, mindent értékesit erre nézve, mit hol talál és tud, s e szerint idézi az irást, az atyákat, az egyházirókat, a történetet és hittani szerzőket, valamint alkalmilag a classicusokat is.

Munkájában előadása egyébiránt a kornak, sőt már az ujabb pázmányi iskolának legtöbb helyt szinvonalán áll. Teljesen érvényesiti már is, mint Pázmány és Balásffi az élénk népszerü irásmodort. Használja egyrészt a tősgyökeres magyar népszólást és közbeszédet, a közmondásokat és példabeszédeket, a népbölcseség sententiosus magvas rövid és velős mondatait és kifejezéseit. Mig más részt, nevezetesen ott, hol magasb, tudományosabb, tanszerü tárgyalásba ereszkedik, észrevehető Veresmartinál is a magasb törekvés a mondatnak megfelelő kifejezésére, miben rendesen a latin ékesmondat megközelitő magyar visszaadására igyekszik, mint az a latin tudományos művekben, melyeket használt, példakép előtte állott. Ez gyakran sikerült is neki, valamint irókortársainak, szerencsés magyaros fordulattal erőt és szépséget fejtvén ki belőle. De többször nála is, mint amazoknál, nehézkes, idegenszerü, zavart mondatot képez ez által, s a magyar nyelv szellemétől eltérőbb mondatfüzés rí ki

a latin mondat szerinti fordításban. Még is Veresmarti e tekintetben is ezenkori kezdődő szabatosabb irodalmunk azon szerencsésebb művelői közé tartozik kiknek a latin tudományos, sőt olykor classicus irály utánzásával gyakran sikerült nyelvünkön a megfelelő tudományos kifejezést és formát, a bőséget és szabatosságot egyaránt, az eredeti magyarosság fentartásával megszerezni, valamint ez már általában is a pázmányi iskolának hasonlón egyik kiváló irodalmi érdemét képezi. — Maga Szenczi Molnár Albert akkori legkiválóbb nyelvészünk, szótárírónk és fordítónk, ezt annyira méltányolta s elismerte, hogy Veresmartit, mint ellenfele is, vitatkozásai közt sértő gúnynyal és igazságtalan ráfogásokkal illetve, helyes irodalmi nyelve- és irályáért mégis szembe dicsérte. Épen úgy, mint Forgách bibornok és Pázmány viszont Molnár magyar nyelvtana felett tetszésüket kifejezték.

A mi már a szöveg kiadását illeti, erre nézve azon gyakorlatot követtem, mely ujabban az ily régibb magyar szövegkiadásokban általán használatban van, hogy ezeket a kevésbbé szakértőn és nyelvészen kívűl is a nagyobb közönség élvezhesse. Elhagyván t. i. az akkori még meg nem állapodott zavaros és következetlen írásmódot, a szókat a mai helyesirással adom, de híven az akkori kimondáshoz, úgy, t. i. mint azokat a szerző kimondhatta. Mi által a szöveg hűségének és természetes kimondásának fentartása mellett, annak könnyebb olvashatósága és használhatósága elérhető volt.

A tárgy természeténél fogva azonban ez által

sem lehetett azt elérni, hogy ily irodalmi emlék a nagy közönség által könnyen megérthető s élvezhető legyen. Az akkori fejletlen vagy elavúlt nyelvformák, az idegenszerü mondatfüzések, a régi nyelvszólási solecismusok, s e mellett a sokszor nehézkes irmodor, az idegen s ismeretlen tárgyak, a történeti személyes és más vonatkozások — a szöveget sokszor nehézkessé s érthetetlenné teszik, s csupán a magasabb szaktanulmánynak, szakértő nyelvésznek, történetvizsgálónak és hittudósnak marad hozzá férhetővé.

Hogy azért a közérdekü tárgy a nagy művelt közönségnek is élvezhetővé legyen egyrészt, másrészt pedig szövegkiadói tisztemnek is megfeleljek, feladatomnak kellett tekintenem, a szerző munkájának homályosabb helyeit és vonatkozásait kellő tudományos történeti, hittani s irodalmi készlettel s magyarázattal megvilágítanom. Ezen kettős czél elérésére, az ily kiadásoknál a szöveg-magyarázatra nézve használt kettős út állott előttem.

Az egyik, a rendes mód, nyilván az leendett, hogy a szöveg nehezebb és kevésbbé érthető helyére jegyzeteket téve, azt minden lépten ily alkalommal kellő teljes tudományos apparatussal vonal alatti jegyzetekben magyarázzam. Ez a mennyire megszaggatta volna a szöveg olvasását, annyira fárasztó leendett az olvasóra, s inkább csak a szaktudósra, mintsem a nagy közönségre tette volna a munkát használhatóvá, holott épen a szakértő könnyebben nélkülözheti az ily magyarázó jegyzeteket. Mig ellenben részemről kiváló törekvésem az volt, a szöveg tartalmát kitünő magyar történeti és irodalmi érdekessége

miatt a nagy művelt közönségre nézve élvezhetővé tennem.

Azért választottam azon ujabb módot, hogy magát a szerző munkájának szövegét érintetlenül s jegyzetekkeli való megszakitás nélkül kiadva, hozzá Veresmartinak mintegy munkáiba bevezetésül külön életiratát és munkái megismertetését összefüggő történeti előadásban és korrajzban adom elő. Ebben pedig szorosan saját munkáiban előjövő életirati feljegyzései szövegéhez tartottam magamat, melyet azért ezen közérdekü s felvilágosító részeiben majdnem teljesen beszőve párbeszédei, levelei, nyilatkozatai s egyéb iratai s munkái egyes idevágó helyei közlésével, valamint korát, az általa elbeszélt eseményeket felvilágosító történetek és személyek jellemzése füzésével igyekeztem hű és teljes életiratban és rajzban előállítani. E miatt sokszor az egyes felmerülő események és személyek jellemzésére kitéréseket s egész excursiókat engedtem magamnak, a mint azt a tárgy átértésére és a tény megalapítására szükségesnek véltem.

Ez által mintegy bevezetéssel, míg a szakértőt teljesen tájékoztam a szöveg kétesebb vagy homályosabb helyei iránt; addig a nagy közönségnek is a szerző külön önálló életét és korrajzát nyujtottam.

Ebben Veresmarti iratai tárgyát, azok keletkezése történetét és körülményeit szintén részletesen előadván, nem szükség ezekről szövegök kiadásánál külön szólanom.

Számot kell még azonban adnom itt először kiadott »Megtérése Historiájának« szövege kézirati codexéről. Ez Veresmarti saját kéziratának szép, erős, tisztán olvasható vonásaival megírva, ere-

deti leirásában, sőt bekötésében is maradt fenn, a mint azt maga a szerző sajtó alá készítette volt. Kiadásának elmaradása iránt élete s munkái leirásában véleményemet kifejeztem. Hol létezett e kézirat addig, míg az Zerdahelyi Gábor, egykori beszterczebányai püspök-elődöm szentkereszti könyvtárába került, hol maig is a püspökség könyvtárában őriztetik, — csak abból volna gyanítható, hogy talán a pannonhalmi könyvtárból került az említett könyvszerető tudós püspök könyvei közé, mivel az általa szorgalmasan gyüjtött és könyvtári bélyegével ellátott könyvek között néhányban beírva található, hogy egykor a pannonhalmi könyvtár tulajdona volt. Másrészt alább Veresmarti életében halljuk, mily benső viszonyban volt ő a pannonhalmi főapátsággal utolsó irodalmi munkálatai készítésekor, mily közremunkálást keresett s érdeket keltett velök ott, s mikép igérkezett, hogy végrendelete a főapátság számára hagyatékot foglaland magában [1]). Lehet, hogy a szerzet eltörlése alkalmával szétszórt könyvtárából jutott a kézirat több mással Zerdahelyi birtokába. Ennek egyébiránt maig fennmaradt több későbbi egyház- és jogtörténeti kéziratigyüjteményein kívűl, úgylátszik még más hasonló régi kézirati codexek is voltak könyvtárában. Így említi nevezetesen Katona (Hist. crit Hung. XXIX. kötete ajánlatában) Thurzó nádor kézirati codexét, melyet a püspöktől ajándékban nyert. De melynek hollétét most már nem ismerjük

A szöveg kiadására nézve még csak azt kell említenem, hogy Veresmarti eredeti kéziratában az

---

[1]) Lásd erről a 492—496. lapokon leveleit.

idézetek és jegyzetek a lapszélén vannak hasonlón elrendezve, mint azt többi munkái kiadásában is például az Intő és Tanitó-levélben látjuk. Mivel ezen idézetek azonban részint csak a hivatkozott szerzők neveire és munkáik czime-és fejezeteire vonatkozó rövid felemlítésekből állanak, — részint pedig szorosan a szöveghez tartozó, s abban felhozott szereplő személyek vagy helyek neveit említik, azért mindakettőre nézve azon berendezést véltem czélszerünek, hogy ezen széljegyzeteket a kiadott szöveg illető helyén zárjelek közt adtam. Megtartottam ellenben a hűség miatt a kézirat azon sajátságát, hogy számos idézeteket olykor lapszámra aláhúzva, s így a nyomtatás áttörve ad.

Nem szükség, úgyhiszem, végül bővebben kiemelnem azon gazdag kincset, melyet Veresmarti ezen irata minden irányban szolgáltat. Legfényesebb tanusága annak, mily dús kincset rejt, mily gazdag anyagot szolgáltat régi egyházi iróink kiadása a nemzeti tudománynak, a hazai, egyházi, vallási-, az irodalom- és nyelvtörténetnek. Méltó, hogy e kincset kiemeljük, hogy azt kiaknázzuk.